

A KOMPLEX MŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK EREDETE

A DAVIES, D. W.: Public libraries as culture and social centers. The origin of the concept. c. kiadvány alapján (Metuchen, Scarecrow, 1974. 167 p. **UZSOKI ANDREA** ismertetése.

Az utóbbi évek egyre nagyobb méretekből jelentkező integrációs törekvéseinek alapelvei – hazai viszonylatban – a hatvanas évek társadalom- és művelődéspolitikai elképzeléseiben gyökereznek. Az egyszerre több funkciót ellátó komplex nevelési-művelődési központok létesítésében testet öltött, a tömeges közművelődés megvalósítását célzó elképzelések eredetét azonban – egy sor külföldi példa alapján – jóval régebbre tehetjük. D. W. *Davies*, meglehetősen pesszimista hangvételű írásában, Amerika és Anglia komplex közművelődési feladatokat ellátó intézményeinek történetét, fejlődési szakaszait elemzi.

Az 1700-as évek végén – a hagyományos angol tudós társaságok mellett – a középosztálybeliek általános művelődését elősegíteni hivatott kulturális körök létrejöttét hamarosan a munkásművelődést felkaroló különböző irodalmi klubok, ismeretterjesztő társulatok, népfőiskolák és a gyakorlatilag szakmunkásképzéssel foglalkozó intézetek szerveződése követte. Tevékenységük, módszereik nagyon hasonlítottak a középosztályi intézeteihez; céljuk azonban nem elsősorban az általános kultúra, hanem főleg a praktikus, szakmai ismeretek szétszórása volt. Az oktatást igyekeztek az intézmény könyvtárhasználatára alapozni. Annak érdekében, hogy a potenciális olvasók előbb-utóbb a kulturális tevékenységek egyéb szféráiba is könnyen bekapcsolódhassanak, a könyvtár vonzáskörében még külön folyóiratolvasót, előadótermeket, osztálytermi foglalkozásra alkalmas tereket, tornatermet, sakkszobát, teázó-kávézót, kiállítási csarnokot stb. is létesítettek. Az oktatással egybekapcsolt egyéb kulturális tevékenység eleinte magasabb szintű szellemi munkát jelentett, később azonban egyre inkább a kevésbé igényes, szórakozás jellegű időtöltésre tevődött át a hangsúly. Az ezeket az intézményeket létrehozó és patronáló jótékonykodó gazdagoknak és az emberiség tökéletesíthetőségében hívő filantrópoknak – bár éppen a középosztály közönye miatt fordultak az "alsóbb néprétegek" felé, – ismét csatlódnuk kellett. Bekövetkezett az, amit már az elején is tudni lehetett: a munkások nem kedvelték meg az osztálytermi tanítást, a szervezett tanfolyami oktatást, – annál inkább a tánciskolát, a karácsonyi ünnepségeket, a kevésbé formális összejöveteleket. A beiratkozottak száma egyre inkább és sokszor jelentősen csökkent, az ismeretterjesztő tanfolyamokról lemorzsolódtak, a tagság létszáma nagymértékben fluktuált, egyre kevesebb lett a felnőtt résztvevő. Az előadások többsége már csak akkor vonzotta a közönséget, ha politikai témája volt, vagy ha a munkások azt remélték, hogy a beszélgetésnek hatása lesz a politikai életre. A könyvtárhasználat terén sem mutatkozott jelentős változás: a szórakoztató jellegű szépirodalom olvasása szinte teljesen kiszorította a szakirodalomét. A kulturális társaságok nemes célkitűzései végül is szép tervek maradtak.

A kiút reménye: a közművelődési könyvtárak

Amerikában valamivel korábban, Angliában a brit könyvtári törvény (British Library Act) kibocsátása (1850) után kezdtek elterjedni az első, mai értelemben vett nyilvános könyvtárak. A kereslet alakulása azonban nem látszott indokolni a gyors elterjedést, a potenciális könyvtárhasználók számát legtöbbször túlbecsülték. A lehetőségeket tekintve a könyvtárak előtt három út állott, amelyek egyben egy fejlődési folyamat állomásaként is felfoghatók.

Az első, főleg az új könyvtárak kialakulásának kezdeti időszakában elterjedt elmélet szerint a közművelődési könyvtár feladata a dokumentumok gyűjtése és ezeken keresztül az információterjesztés; minden egyéb szolgáltatást kizárólag – könyvtárhasználatra ösztönző – eszköznek kell tekinteni. Könyvének ebben a részében a szerző érdekes példák során keresztül mutatja be azokat a próbálkozásokat, amelyek aztán mégsem váltották be a hozzájuk fűződő reményeket. A különböző irodalmi körök, ismeretterjesztő társaságok, munkásképző intézetek oktatási, közművelődési jellegű tevékenységét is átvállalták a könyvtárak. E nem kimondottan könyvtári funkció a „csalétek„ szerepét töltötte be. Ezek a nem formális oktatásra alapozott kulturális szolgáltatások népszerűek is lettek, azonban nem eredményezték a könyvtárhasználók létszámának növekedését.

Tovább keresve a kiutat, megszületett a második koncepció. Ennek szellemében a nem hagyományos könyvtári szolgáltatások már nemcsak eszközként, hanem főtevékenységként jelentek meg, így a könyvtárak átvették a kulturális társaságok céljait is. Az 1870-es években a „könyvtár, mint kulturális központ” elméletet valló angol könyvtárosok a könyvtár szolgáltatásainak körét nagymértékben kibővítették, a felnőttek művelődését már kihelyezett egyetemi előadássorozatok, szakmai továbbképzések szervezésével is igyekeztek elősegíteni. A sok esetben a könyvtárakkal egy épületben működő múzeumok vonzáskörét is kihasználták. Kiállításokat, koncerteket, különféle bemutatókat rendeztek, az ifjúsággal kiemelten foglalkoztak. A gyakorlat hamarosan az Atlanti-óceán másik partja mentén is elterjedt.

Nyilvánvaló, hogy a kibővített szolgáltatások más építészeti megoldásokat is kívántak, mint amelyek a hagyományos könyvtári funkciókból eredtek. Az 1890-es években kezdődött el az a folyamat, amelynek során sok helyen módosították a könyvtári tereket; bővítették, átrendezték az olvasótermet, a raktárakat. Cél: az olvasót egy klubjellegű atmoszféra fogadja. (Bár teljesen mai példa, de még e múlt századi elképzelés jegyében létesítették például az *Epsom and Ewells* közművelődési könyvtárat Angliában. A csaknem 3500 m² alapterületű könyvtárhoz uszoda, múzeum, két nagy, szórakozást szolgáló és egy konferencia terem, konyha, raktár stb. tartozik. Kanadában az edmontoni új központi könyvtárnak szintén kultúrcentrum funkciót szántak. A teljes egészében légkondicionált épületben URH adó-vevők segítségével bármelyik pontról kapcsolatba lehet lépni a könyvtári személyzettel, az ellenőrzést zártrendszerű tévéhálózattal oldották meg, nyitvatartási idő után egy automata riasztóberendezés „örködik”. A könyvtári tereket 250 férőhelyes színház, tágas öltözők, jól felszerelt gépház, a dolgozók igényeit is maximálisan kielégítő kényelmes irodák, zuhanyozók, pihenőszobák egészítik ki.)

A fent vázolt ún. második koncepció azonban – hiába gondoskodtak a tárgyi feltételekről – nem hozta meg a kívánt eredményt, különösen könyvtári szempontból nem. A könyvtári funkciók teljes mértékű háttérbe szorításához mégis a harmadik elmélet gyakorlati megvalósítása vezetett. A századunkat is jellemző elgondolás csirái már az 1900-as években jelentkeztek. Az első ún. szociális telepek, a szegények iskolái az oktatás mellett a szegények és egyéb szempontból hátrányos helyzetűek számára szórakozási lehetőségeket (klubfoglalkozások, összejövetelek, amatőr színjátszás, énekkarok, sport, foto, barkácsolás stb.) is nyújtottak, és egyben szociális körülményeik javítását is célul tűzték ki. A könyvtár szórakoztató és szociális központi funkciói Londonban, valamint a nagy iparvárosok külvárosaiban, nyomornegyedeiben és ezek vonzáskörzeteiben vált jellemzővé, míg Amerikában főleg az új bevándorlók letelepedési helyein. A tanulmányban felsorolt mai példák közül egyértelműen arra a következtetésre juthatunk, hogy a könyvtár szolgáltatásainak ilyen sokirányú kiterjesztése valójában éppen az alapvető funkciók működését gátolja. Már régen nincs szó a kulturális társaságok céljairól, módszereik is már csak kiindulási alapként jelentkeznek. A dokumentumokban megtestesült információ gyűjtése, megőrzése és szétsugárzása már szinte mellékes tevékenységgé törpül. A szociális és szórakoztató központ – ha a szó szoros értelmében nem is, de funkcióit tekintve – kiszorította a könyvtárat.

A gondolat válsága

Kulturális központ, szociális és szórakoztató központ, közművelődés és közoktatás egy helyen és időben – vajon miért nem tudtak megfelelni az elvárásoknak? Természetesen nemcsak a könyvtár szolgáltatásai szűkültek be. Érdekes elemzéssel zárja tanulmányát a szerző, melyben kifejti, hogy a potenciális közönség reakciói ma is ugyanazok, mint száz vagy kétszáz évvel korábban, visszariadást jeleznek az intézményesített formáktól. Ne feledkezzünk meg azonban a "versenyársakról" sem, amelyek – a párhuzamos fejlesztés következtében – a maguk területén egyenként többet tudtak és tudnak ma is nyújtani. Következésképpen a túl sok funkciót magára vállaló könyvtári jellegű részhez, összességében nézve, nem tud kellőképpen hozzájárulni. A zárógondolat egyben javaslat is: nem lenne-e célszerűbb, ha a XX. század közművelődési könyvtára valóban könyvtár maradna, és a célintézmények külön-külön történő fejlesztése keretében "csupán" könyvtári szolgáltatásait bővítené?